5. Краткий словарь когнитивных терминов / [Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина ; под общей ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : Моск. гос. ун-т, 1996. – 245 с.
6. Культура русской речи : учебник для вузов / [под ред. проф. Л. К. Граудиной и проф. Е. Н. Ширяева]. – М. : НОРМА-ИНФРА, 1999. – 560 с.
7. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Известия РАН. Серия литературы и языка. – М. : РАН, 1993. – Т. 52, № 1. – С. 3–9.
8. Советский Энциклопедический Словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1981. – 1600 с.
9. Современный философский словарь / [С. А. Азаренко, В. М. Андрианов, Д. В. Анкин, К. Ю. Багаев ; под общ. ред. В. Е. Кемерова]. – М. : Академический проект, 2004. – 863 с.
10. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 216 с.

Ірина Задорожна
(Чернівці)

КОНОТАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТАМИ-ІМЕННИКАМИ „LEBEN” І „TOD” (на матеріалі німецької мови)

Розглядаються шляхи формування конотативного компоненту фразеологічного значення на прикладі німецькомовних фразеологічних одиниць з компонентами-іменниками “Leben” і “Tod”. У результаті аналізу виявлено, що конотація слів-компонентів ФО є вирішальною у процесі створення конотації усієї ФО.

***Ключові слова**: фразеологічна одиниця, фразеологічне значення, конотація.*

Рассматриваются способы формирования коннотативного компонента фразеологического значения на примере немецкоязычных фразеологических единиц с компонентами-существительными “Leben” и “Tod”. В результате анализа выявлено, что коннотация слов-компонентов ФЕ является определяющей в процессе формирования коннотации всей ФЕ.

***Ключевые слова**: фразеологическая единица, фразеологическое значение, коннотация.*

The formation of connotative component of idiomatic meaning based on the German idioms with nominal components Leben and Tod is analyzed. The analysis revealed that connotations of word-components of an idiom are decisive in the formation of the whole idiom.

***Key words**: idiom, idiomatic meaning, connotation.*

У семантиці фразеологічних одиниць (далі ФО) особливе місце належить *конотації* [напр. 3, с. 22; 5, с. 146], під якою переважно розуміють додаткові системно-зумовлені складники зна-

чення (оцінку, емотивність, експресивність, функціонально – стилістичну забарвленість [4, с. 92; 8, с. 117; 9, с. 249].

Хоча конотативний компонент значення ФО неодноразово досліджувався мовознавцями [напр., 2; 6; 7; 8; 10], не можна вважати остаточно вирішеним питання про шляхи формування конотації ФО. Саме недостатня вивченість процесу формування конотативних особливостей ФО і зумовила **актуальність** нашого дослідження.

Матеріалом дослідження ми обрали 98ФО з компонентами-іменниками “Leben” і “Tod”, зафіксованих у “Німецько-українському фразеологічному словнику” В.І. Гаврися і О.П. Пророченко [1]. Вибір цих ФО пов'язаний з тим, що саме іменники “Leben” і “Tod” позначають полярні поняття і належать до фразеологічно найпродуктивніших у німецькій мові [3, с. 193], тобто саме з цими іменниками існує значна кількість ФО. Це свідчить про важливість понять, які позначають іменники “Leben” і “Tod” і, крім того, дає достатню кількість матеріалу для аналізу конотативних особливостей ФО та шляхів їх формування, що і є **завданням** нашого дослідження.

Слід зауважити, що хоча, як відомо, фразеологічне значення ФО (у тому числі конотативний його аспект) не є сумою значень слів-компонентів ФО, важливість семантики компонентного складу ФО для механізму утворення фразеологічного значення усієї ФО не викликає сумніву [3, с. 23].

Таким чином, у згаданому вище фразеологічному словнику [1] зафіксовано 49 ФО з іменником-компонентом “Leben”, 43 ФО з “Tod” і 6 ФО, які містять обидва іменника-антоніма. Помітною є хоча і незначна, але кількісна перевага “позитивного” (тобто з позитивною оцінністю) іменника “Leben”, що є характерним для більшості антонімічних пар як у фразеологічному, так і у вільному вживанні [3, с. 141, 167] і це, не дивлячись на те, що більшість ФО (і у нашому випадку, як буде показано далі, також) є негативно конотованими.

Так, із 49 ФО з “позитивним” іменником-компонентом “Leben” позитивну конотацію мають лише 17 ФО (напр., “j-d sieht aus wie das blühende Leben”, “des Lebens Mai”, “j-n ins Leben zurückrufen”), нейтральну лише 5 ФО (“das Leben und Treiben”, “dem Leben ablauschen”, “es ist aus dem Leben gegriffen”, “durch das Leben gehen”, „wie das Leben, so der Nachruf“) і 27 ФО містять негативну оцінку (напр., “das Leben aushauchen”, “j-m das Leben

zur Hölle (oder zur Pein) machen“, „sein Leben wegwerfen“).

Причина кількісного переважання негативно конотованих ФО полягає у відомому психолінгвістичному феномені більш детального маркування саме негативних сторін різних явищ [5, с. 163], що знаходить своє яскраве відображення і у фразеології.

Так, серед ФО з “позитивним” іменником “Leben” є лише 7 ФО на позначення хорошого життя (“j-d sieht aus wie das blühende Leben“, „es herrscht reges Leben“, “des Lebens Mai”, “Leben in die Bude (ins Haus) bringen”, “j-m, einer Sache Leben einflößen“, „ein großes Leben führen“, „j-n ins Leben zurückrufen”) і 12 ФО на позначення важкого (поганого і т.п.) (напр., das nackte Leben“, „das Leben ist j-m nicht mit einem Goldkamm durch Haar gefahren“, „j-m das Leben sauer machen“). До того ж значною є кількість ФО, що позначають смерть, ризик, самогубство або вбивство (16 ФО) (напр., “ums Leben kommen”, “sein Leben einbüßen“, „sich das Leben nehmen“).

Одним із завдань нашого дослідження є проаналізувати, яким чином ФО з “позитивним” іменником “Leben” набувають негативної конотації.

При аналізі компонентного складу цих ФО помітною є роль конотаційного забарвлення лексичного оточення іменника “Leben” у складі ФО.

Так, у позитивно конотованих ФО поряд з іменником “Leben” вживаються переважно лексичні одиниці різних частин мови, які також можна вважати позитивно конотованими: “blühend”, “rege”, “Mai”, “groß”, “gern”, “schenken”.

У складі негативно конотованих ФО “позитивний” іменник “Leben” сполучається переважно з негативно - оцінною лексикою: “nackt”, “schwer”, “schlecht”, “sauer”, “Pein”, “Ende”, “Sterben”, “Hölle”, “vertun”, “wegwerfen”, “mogeln”, “schlagen”, “riskieren”, “einbüßen”, “versalzen”, “verbittern”, “rauben”.

Значний вплив лексичного оточення іменника-компонента “Leben” у складі ФО на загальне конотативне значення ФО пояснюється також і тим, що іменник “Leben” лише у парі з іменником-антонімом “Tod” набуває однозначно позитивної конотації, адже життя і, відповідно, його оцінка може бути різною (напр., “das nackte Leben” – животіння і “ein großes Leben führen” – роскошувати, “j-m das Leben sauer machen (versalzen, verbittern)” – отруювати комусь життя і “j-m, einer Sache Leben einflößen (einhauchen)“ – вдихнути життя в когось або щось).

На противагу іменнику “Leben” іменник “Tod” можна вважати абсолютно негативно конотованим, тому навіть в оточенні абсолютно протилежних за значенням лексичних одиниць (напр., “der Schwarze Tod” – чума і “der Weiße Tod" – смерть від замерзання або внаслідок снігових обвалів) загальне оцінне значення ФО залишається негативним.

Навіть поєднання іменника “Tod” з такими “позитивними словами” як: “gut”, “weiß”, “Kind”,”himmelhoch” не покращує загальну конотацію цих ФО.

Так, серед 43 ФО з компонентом “Tod” 38 є негативно конотованими (напр., “j-n in den Tod jagen”, “auf den Tod krank sein”, “den Tod finden”). Лише 3 ФО є позитивними (“sich zu Tode lachen”, “bis zum Tode (ge)treu sein”, “dem Tode nach einmal von der Schaufel (або Schippe) springen”) і 2 ФО – нейтральними (“sich zu Tode wundern”, „bis in den Tod“), тобто можна вважати, що “позитивним” лексичним одиницям (“(ge)treu”, “lachen”) вдалося “покращити” загальну конотацію ФО з іменником “Tod”.

В основному ж іменник “Tod” у складі ФО поєднується з негативно конотованою лексикою (“schwarz”, “krank”, “Teufel” (3 ФО), “Kampf”, “Not”, “leiden”, “ringen”, “jagen”, “treiben”, “ärgern“, „erschrecken“, „hetzen“, „schlagen“, „prügeln“, „langweilen“, „schämen“, „betrübt“ (2 ФО), “sterben”), яка підсилює загальний негативно-оцінний потенціал ФО.

Нами зафіксовано 6 ФО, де іменники “Leben” і “Tod” сполучаються в межах однієї ФО: “es geht um Tod und Leben”, “auf Tod und Leben”, “j-n vom Leben zum Tode bringen”, “auf Tod und Leben stehen”, „zwischen Tod und Leben schweben“, „über j-s Leben und Tod Herr sein“. З цих ФО лише 1 ФО “auf Tod und Leben” (навіки, навіки вічні, навіки-віків) – є нейтральною, усі інші можна вважати негативно конотованими, тобто абсолютно однозначно негативно конотована лексична одиниця “Tod” надає усій ФО негативної конотації.

Окрім того, ФО, які містять у своєму складі слова-антоніми, дають гіперболізовану характеристику явищам, мають характер узагальнення, завершеності, всеосяжності тощо.

Слід також зауважити, що одиниці не лише самостійних частин мови, як показано вище, впливають на конотацію ФО. Так, прийменники у складі ФО “durch das Leben gehen” – йти по життю (нейтральна оцінка) і “aus dem Leben gehen” – померти (негативна оцінка) змінюють значення усієї ФО (у тому числі і конотативне).

Серед усіх досліджуваних ФО у чотирьох випадках для створення негативної конотації вжито заперечення (“kein”, “nicht”): “das Leben ist kein Kinderspiel”, “der Tod hat noch keinen vergessen”, “gegen den Tod ist kein Kraut gewachsen”, “das Leben ist j-m nicht mit einem Goldkamm durch Haar gefahren”). Але нами зафіксовано і один випадок, коли заперечна частка “nicht” створює позитивну конотацію ФО, наповнену негативно конотованими лексичними одиницями: “sich Tod und Teufel nicht fürchten“.

Отже, в результаті проведеного дослідження виявлено, що негативна оцінна конотація ФО залежить перш за все від оцінної конотації лексичних компонентів ФО. Помічено, що у ФО з компонентами різними за знаком (+, -, 0) значення усієї ФО залежить, як правило, від знаку найбільш однозначно конотованої лексичної одиниці (напр., “das Leben zur Hölle machen“, “der weiße Tod“, „das Kind des Todes“, „zwischen Tod und Leben schweben“.

Окрім того, заперечні частки та заперечні займенники, а також прийменники здатні кардинально змінювати знак усієї ФО.

Крім проаналізованого нами оцінного компоненту конотативного значення ФО, більшість вчених, як зазначалося вище, розрізняють ще емотивний, експресивний (емотивно-експресивний) та стилістично-функціональний компоненти конотативного значення ФО, одночасно наголошуючи на їх взаємозв’язку і складності виокремлення у загальному конотативному компоненті фразеологічного значення [5, с. 50].

Звичайно, зазначені вище лексичні шляхи творення оцінного значення ФО беруть першочергову участь у творенні також емотивно-експресивного та стилістично-функціонального компонентів конотативного значення ФО. Крім так званих емотивних слів (слів з яскраво вираженою конотацією), емотивність та експресивність створюють поєднання антонімів у межах однієї ФО (напр., “Leben und Tod”, “Leben und Sterben”) або синонімів (“Tod und Not”, “Leben und Weben”, “Leben und Treiben”) або слів пов’язаних тематично (“Tod und Teufel”, “Tod und Sterben”, “Leben und Spiel”).

Нами помічено також евфонічні засоби творення емотивно-експресивного забарвлення ФО. Так, нами зафіксовано випадки алітерації (“Tod und Teufel”) та рими (“Not und Tod”, “Leben und Weben”, “Leben und Treiben”, “Leben und Schweben”, “Leben und Sterben”).

Серед граматичних експресивних засобів нами виявлено постійне вживання закінчення –е у давальному відмінку іменника

чоловічого роду “Tod” (напр., “dem Tode nah sein”, “zu Tode betrübt sein“), що може надавати виразу відтінку архаїчності та певного емотивно-експресивного забарвлення.

На синтаксичному рівні виразам надають експресивності зміна звичного порядку слів у словосполученні (напр., “des Lebens Mai”) або у реченні (напр., анафора: “einen Tod kann der Mensch nur sterben”).

Експресивністю володіють також риторичні запитання (“Was kann das schlechte Leben nützen?”), стилістична структурно-синтаксична фігура “хіазм” (напр., “himmelhoch jauchzend, zu Tode betrübt“, „wie das Leben, so der Nachruf“, „das ist zum Leben zu wenig, zum Sterben zu viel”).

Про взаємозалежність усіх компонентів конотативного значення свідчить і той факт, що оцінний та емотивно - експресивний потенціал ФО впливає на стилістичну маркованість цієї ФО та на сферу її можливого вживання.

Так, лексичні одиниці “Bude”, “sauber”, “mogeln” надають усій ФО дещо зниженого стилістичного забарвлення, а дієслово “geleiten” чи іменник “Goldkamm” – навпаки. Це все в свою чергу впливає і на сферу функціонування цих ФО.

Конотативні особливості ФО деколи маркуються у словниках за допомогою різних словникових позначок. Але, слід зазначити, що подібне маркування не можна вважати досконалим, оскільки воно фіксується біля незначної кількості ФО (серед досліджуваних нами, наприклад, 98 ФО лише біля 21 ФО) і характеризує ФО за різними критеріями, наприклад, за часовим (“заст.”), за джерелом походження (“бібл.”), за видом ФО (“присл.”) тощо, а не лише за стилістично-функціональними (“розм.”) чи емоційно-експресивними (“жарт.”, “фам.”) особливостями.

Так, біля 11 ФО з іменником-компонентом “Leben” зафіксовано такі позначки: “вис.” (3 ФО), “присл.” (2 ФО), “поет.” (2 ФО), “вис. евф.” (2 ФО), “розм.” (1 ФО), “розм. фам.” (1 ФО). А біля 10 маркованих ФО з іменником-компонентом “Tod” зафіксовано такі позначки: “присл.” (2 ФО), “вис.” (2 ФО), жодного разу “поет.”, “евф.”, зате по два рази “розм.”, “розм. фам.” і одноразово “заст.” і “розм.жарт.”.

Якщо розглянути окремі ФО, наприклад, дві “поетичні” ФО з іменником “Leben”, то перша “des Lebens Mai” належить поету Ф. Шіллеру, а стосовно іншої “j-n durchs Leben geleiten”, можна припустити важливу роль маловживаного дієслова “geleiten”, яке до того ж належить до лексики “високого” стилю, у наданні всій ФО поетичності.

Належність ФО “j-m das Leben absprechen”, “j-n ins Leben zurückrufen“ до високого стилю, так само як і евфемічних ФО: “sein Leben wegwerfen”, “das Leben aushauchen”, можна пояснити особливою семантичною наповненістю як самого іменника “Leben”, так і дієслів, сполучення з якими і піддається метафоричному переосмисленню.

Наявність двох евфемічних ФО серед ФО з іменником-компонентом “Leben” (одна – на позначення смерті, інша – самогубства) пов’язана з тим, що якраз на позначення смерті існує, як відомо, велика кількість евфемічних виразів, що викликано етичними та релігійними причинами табуювання подібної лексики [9, с. 596–597].

Що ж стосується двох розмовних ФО з компонентом “Leben”, то в їх складі зафіксовано дві згадані вище лексичні одиниці “sauer” und “Bude”, що надають усій ФО “розмовності”, а у випадку з “Bude” ще й “фамільярності”: “das Leben in die Bude bringen”, “das Leben sauer machen”.

Щодо маркованих ФО з іменником “Tod”, то з п’яти “розмовних” ФО, іменник “Teufel” вживається у складі двох ФО (“sich über Tod und Teufel unterhalten”, “sich vor Tod und Teufel nicht fürchten“), надаючи усій ФО “розмовності”, а у другому випадку ще й “фамільярності”.

Іменник “Schaufel” (“Schippe”), який позначає примітивне знаряддя праці і не володіє яскравою конотацією, надає ФО “dem Tode noch einmal von der Schaufel (Schippe) springen” “розмовності”, а внаслідок метафоричного переосмислення усього сполучення слів ця ФО отримує жартівливе емоційно-експресивне забарвлення.

Як “розмовно-фамільярна” маркується у словнику ФО “j-d ist gut nach dem Tode zu schicken”, яка хоча і не містить лексичних одиниць з відповідною конотацією, але є іронічно переосмисленою.

Дієслово “treiben” (“hetzen”) у ФО “etw. zu Tode treiben (hetzen)“ у поєднанні з іменником “Tod” надає їй гіперболізованого характеру і “розмовного” стилістично-функціонального потенціалу.

Єдина ФО з іменником-компонентом “Tod”, що належить до “високого” стилю, “ein Kind (ein Mann) des Todes” завдячує своєю стилістичною належністю як лексичній наповненості ФО, так і її синтаксичній будові.

Має позначку “вис.” і ФО, що містить одночасно два досліджуваних іменника-антоніма “Leben” і “Tod”: “vom Leben zum Tode bringen”, що пов’язано з семантикою і конотацією цих іменників.

Отже, в результаті проведеного дослідження виявлено:

1) Хоча значення ФО (у тому числі його конотативний елемент) не є сумою значень (у тому числі конотативних) його слів-компонентів, оскільки для ФО характерним є переосмислення усього сполучення слів, можна стверджувати, що в більшості випадків конотація слів-компонентів ФО є вирішальною у творенні конотації усієї ФО.

2) І оцінний, і емотивно-експресивний, і стилістично-функціональний компоненти конотативного значення творяться перш за все на лексичному рівні, тобто залежать від семантики (і конотації) слів-компонентів ФО.

3) Фонетичні, граматичні та синтаксичні засоби творення конотації ФО є, у більшості випадків, допоміжними і служать в першу чергу для творення експресивно-емотивного забарвлення ФО.

4) Усі компоненти конотативного значення ФО є пов'язаними.

Перспективою подальших досліджень є вивчення конотативних характеристик ФО залежно від різних видів контексту, тобто безпосередньо в мовленні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гаврись В.І. "Німецько-український фразеологічний словник" / В.І. Гаврись, О.П. Пророченко. – К. : Радянська школа, 1981. – Т. 1. – 416 с., Т. 2. – 382 с.
2. Гамзюк М.В. Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць: на матеріалі німецької мови : Монографія / М.В. Гамзюк. – К. : Видавничий центр КДЛУ, 2000. – 256 с.
3. Задорожна І.П. Семантичні та сполучу вальні властивостіі компонентів фразеологізмів у німецькій мові : дисертація на здобуття наукового ступеня канд. філ. наук. : спец. 10.02.04 "Германські мови" / І.П. Задорожна. – Чернівці, 2003. – 267 с.
4. Левицкий В.В. Семасиология / В.В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2006. – 512 с.
5. Левицкий В.В. Лексикология немецкого языка / В.В. Левицкий. – Черновцы : Книги XXI, 2010. – 376 с.
6. Парій А.В. Роль конотацій у формуванні фразеологічного значення / А.В. Парій // Мовознавство. – 1988. – №1. – С. 45–48.
7. Ризель Э.К. К вопросу о коннотации / Э.К. Ризель // Сб. науч. тр. Моск. гос. пед. ин-та иностр. яз. им. М. Тореза. – М., 1978. – Вып. 125. – С. 9–18.
8. Садыкова А.Г. К вопросу о культурной коннотации во фразеологии / А.Г. Садыкова, Л.Ф. Шангараева // Сб. науч. Трудов по итогам III Международной конференции "Когнитивные факторы взаимодействия фразеологии со смежными дисциплинами" (Белгород, 19–21 марта 2013). – Белгород, 2013. – С. 116 – 118.
9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : Термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2006. – 716 с.
10. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.